

Nərgiz CABBARLI

Bədii ədəbiyyat, söz, mətn elmi yanaşma, elmi təhlil tələb edir. Amma hər şeydən öndə gələni bədii zövq və duyumdur - söz duyumu. Həç bir elmi qənaətə tən gəlməyən duyum təkə tənqidçiyə, ədəbiyyat adamına, sırası oxu-

başqa uşaq şairlərinin unuduğu cəhətlər var: oyunla öyrətmək. Şair uşaqla zarafat edərkən belə şeir yazdığını yaddan çıxarmamalıdır.

*Dişi mırıqdı Fərruxun,
İşi fıırıqdı Fərruxun.
Dedim: - Fərrux,
Çəkmə fikir,
Çıxacaqdı
Dişin bir-bir.
Çıxacaqdı iynə dişlər,
Balta dişlər,
Düymə dişlər.
Onda heç kəs
Deyə bilməz:
Dişi mırıqdı Fərruxun
İşi fıırıqdı Fərruxun.*

Qafiyə sistemi, şeir modeli, ritm öz yerində, “iynə dişlər”, “balta dişlər”, “düymə dişlər” ifadələri yetir ki, uşağın düşüncəsində çox fərqli assosiasiya-

*Bürünüb ağa,
Yollar da ağdır,
Kollar da ağdır.
Qar istəyirdin,
Deyirdin:
“Qarr! Qarr!”
Bu da sənə qar.
Elə yenə də
“Qar-qar” deyirsən
İndi de görək
Nə istəyirsən?*

Əslində, məzmun etibarilə yaxın şeirlərdir. Qarşılaşdırma da eyndir. Amma əsas olan tapıntıların oxşar olması deyil; əsas olan müəlliflərin hər birinin mətni öz bildiyi, bacardığı kimi, öz poetik ruhunun ifadəsi ilə süsləyərək təqdim etməsidir.

Amma yuxarıda misal gətirdiyim müəlliflə bağlı bunu söyləməyə çətinlik çəkirik. Əlbəttə, onun, məsələn, “A” hərfi ilə bağlı yazılmış mətni qəbul edi-

Uşaq poeziyamızda çatışmayan nədir: istedad, yoxsa məsuliyyət?

cuya yox, uşaqlara da məxsusdur. Bəlkə bu, onlarda hələ ilkin formadadır və inkişafı üçün təkan gözləyir. Hər halda bərbad mətnlərlə uşaq zövqünü korlamığı özümüzə rəva bilməməliyik.

Çağdaş uşaq şairi dedikdə, ilk növbədə, İlyas Tapdıq və Zahid Xəlilin yada düşdüyünü ötən yazıda qeyd eləmişdik. Məsələyə bir daha qayıdıb söyləyə ki, bu, nostalji hissi, yaxud tanınmış imzanın özünü dərhal xatırlatmasından ibarət bir istisna deyil. Onların yaradıcılığına yenidən qayıtdıqda, professionallıq bir yana, uşaq şeirinin sözlə izah olunmayan, tərifi sığmayan gözəllikləri ilə qarşılaşıırıq.

Zahid Xəlilin 1979-cu ildə dərc olunmuş “Torağaylar oxuyur” kitabına nəzər salaq. Şeirləri təsadüfi seçimlə götürsək də, bir qənaət dəyişmir: bu şairin yaradıcılığında təbiətin, onun rəng və çalarlarının, ətraf mühit və orada baş verənlərin təsviri baxımından çox dəyərli xüsusiyyətlər var. Bu şeirlər təbiət hadisəsini uşaq yaddasına elə həkk edə bilir ki, onun unudulması mümkünsüz olur. Uşaq bu şeirlərlə təbiəti duymağı öyrənir, təbiətlə baş-başa yaşamağa, bəlkə adi həyatda, adi gündə sezmədiyi, fərqiə varə bilmədiyi detalları, incəlikləri duymağa, görməyə alışır. Bu da uşaq dünyasının rəngarəngliyi, tərəkürünün və duyumunun zənginliyi üçün çox vacibdir. Diqqət edək:

*Bax, bu ağac gilasdı,
Yaz gəlib bu ağacın
Budağından gül asdı.
Sonra güllər бүküldü,
Ləçəkləri töküldü,
Yaşıl-yaşıl düymələr
Böyüdü gilas oldu.
Sırğa-sırğa damcılar
Budaqlardan asıldı.*

Şeiriyyət, obrazlılıq, forma-məzmun vəhdəti, uşaq dili ilə danışmaq bacarığı, rənglərin, prosesin birbaşa yox, təsvir vasitəsilə, az qala rəssam fırçası qədər canlı hərəkətlərlə çatdırılması mətnin uğurunu təmin edir. Sanki uşağın gözü önündəcə əvvəl “yaz gəlib budaqlardan gül asır”, sonra o gül “bükülür, ləçəkləri tökülür” və “yaşıl düyməyə çevrilir”, daha sonra isə “böyüyüb gilas olaraq” “sırğa-sırğa damcı”ya dönür.

Budaqdan gül asan yazın canlı insan kimi təqdimi mətnə daha əsaslı bir obrazın daxil olmasına şərait yaradır. Bu qədər gözəl təsvir metodundan istifadə hesabına uğurlu nəticə əldə edilibsə, mətnə nitq, məntiq və ya obraz qüsuru haqqında danışmaq hansı tənqidçinin ağına gələr?

*Bir şəh damlası
Dedi böcəyə:
- Gözmuncuğuyam
Gülə-çiçəyə.*

Yaxud:

*İlk baharın gəlişinə
Torağaylar nəğmə dedi.
Torağaylar bu torpağın
Quşa dönmüş nəğməsidi.*

Bu bəndlərdə həm poetik tutum var, həm uşaq düşüncəsini zorlamayacaq bir sadəlik. Bu xüsusiyyətlərsə bir-birinə qətiyyəən mane olmur. Halbuki əksər hallarda bir mətn daxilində hər iki nəticəni əldə etmək çətin başa gəlir və müasir uşaq şeirləri bu çətinliyi açıq-aydın nümayiş etdirir.

Zahid Xəlil yaradıcılığında əsas qəhrəman təbiətdir. Amma onun kitabında söz və məntiq oyunu vasitəsilə qurulan şeirlərdə tez-tez rast gəlinir. Bu cür şeirləri uşaqların maraqla oxuduğu məlumdur. Amma bu şeirlərdə

lar əmələ gəlsin. Əyləndirsin, zarafatlaşsın, düşündürsün.

Oxşar fikirləri İlyas Tapdıqın uşaq şeirləri haqqında da söyləyə bilərik. Bütün həyat-yaradıcılığı boyu bu istiqamətdə fəaliyyət göstərmiş mərhum şairin son kitablarına da nəzər saldıqda təəssürat, qənaət dəyişilməz qalır. Mətnlər yalnız axıcı ritmi, bitkin forması, sadə dili ilə yox, məntiqi əsaslılığı, öyrətmək amacı ilə də diqqət çəkir. Məsələn, “Köşək” adlı kitabından (Bakı, 2010) “Təpələr” şeirinə baxaq:

*Nənin evində gəbə var,
Gəbənin üstündə dəvə var,
Dəvənin belində təpə var,
Təpənin üstündə nəvə var.
Dəvənin yunundan
Toxunur gəbələr,
Gəbələr üstündən
Boylanır dəvələr.
Dəvələr belində
Dayanıb təpələr,
Təpələr üstündə
Oynaşır nəvələr.*

“Gəbə”, “dəvə”, “nəvə” - bəlkə də uşaq şeirlərində dəfələrlə müraciət olunan obrazlardır. Amma istər intonasıya oyunu, yarıltmac texnikası, istərsə yaradılan obrazlara xüsusi zəhmət çəkmədən, xüsusi enerji sərf etmədən yüklənən milli kolorit, istərsə də oynaq ritm mətni oxunaqlı edir. Ona həm məzmun, həm forma, həm də məntiq gözəlliyi qazandırır.

Amma məsələn, adı məqalələrdə tez-tez hallanan müəlliflərdən birinin “xalça-xurcun”, “gəbə” ilə bağlı yaxın mövzu olmasa da, yaxın obrazlara müraciətlə yazılmış bir şeirində fərqli mənzərə ilə üzləşirik. Əlifbanın öyrədilməsi baxımından hərflərlə şeir yazılması ənənəsi var və bu, böyük zəhmət tələb edir. Amma “hərflər öyrədəcəyəm” deyibən mətnin poetik yükünə əhəmiyyət verməmək, onun məna qatını diqqətə almamaq düzgün deyil.

*Xalasının xurcunun
Xoruz aldı çiyninə.
Xalası xurcununa
Görəsən qoyubdu nə?
Xurcunda xalça,
Xalçada xonça,
Xonçada dən var.
Xoruz dənəldi,
Dən azalmadı,
Xoruz ac qaldı.*

Tutalım, “xoruzun xalası”nı və onun “xoruzun çiyninə xurcun salması”nı birtəhər göz qabağında canlandırmaq mümkün oldu. Amma “xurcunda xalça”, “xalçada xonça” olması (burada xonça naxış şəklində nəzərdə tutulsa belə, uşaq tərəkürü üçün qəliz kombinasiyadır), “xonçadakı dəni” yedikdən sonra “xoruzun ac qalması” hansı məntiqi əsasla söykənir?

Hətta dənin xalçada naxış kimi təsviri nəzərdə tutulubsa belə, yaranan ilk təəssürat bu deyil. Şeirdə yadda qalan və qane edən cəhət yalnız forma və ritmin uğurudur.

Yeri gəlmişkən, ötən yazıda Sevinc Nuruqzının “qarğa” və “qar” sözlərinin intonasıya yaxınlığından yararlanaraq onları qarşılaşdırmaqla yazdığı şeiri misal çəkmişdik. Eyni məzmunə, eyni prosesə İlyas Tapdıqın da şeirində rast gəlinir:

*Qarğa, a qarğa,
Uçurdun bağa,
Yola qonurdun,
Kola qonurdun,
“Qarr-qarr” deyirdin,
Qar istəyirdin.
Dağa bax, dağa,*

lə bilər. Hətta qafiyələnmədə müəyyən nöqsanlar olsa da, yenə normal təsir bağışlayır:

*A hərfi sanki
Düşübdür aydan.
Ana sözü də
Başlayır A-dan.
Andımız Allah,
Andımız Ana.
Qurban olum mən
Azərbaycana!*

Müəllifin “C” hərfi barədə yazdığı şeir isə elə fiaskoya uğrayıb ki, sözlə ifadə etmək belə çətindir. Sanki müəllif “C” hərfi olan sözlərə uyduğundan nə demək istədiyini, yazdığı mətnin hansı məna daşdığını və ya ümumiyyətlə, məna daşımali olduğunu yaddan çıxarıb.

*Cüyür, ceyran qışqırdılar:
- Canavar var, canavar!
Cibi yoxdu canavarın,
Camı yoxdu canavarın,
Camı yoxdu canavarın.
Camdakı cücadı,
Cibdəki cecadı,
Qaçın gizlənin,
Canavar cəldi.
Güclüdü onun
cürəti, cəhdi.*

Bizcə, belə mətnə əlavə cümlə həsr etməyə dəyməz.

Əvvəlki illərdə, xüsusən sovet dövründə dərc olunmuş uşaq şeirlərində bu qədər məntiq qüsurlarına rast gəlinmir. Görünür, mətnlərə nəzarət, onların süzgəcdən keçirilməsi, redaktor qələmi az əhəmiyyətli faktorlar deyilmiş. Amma bundan da əhəmiyyətli məsuliyyətdir. Müəllifin özünə, gördüyü işin böyüklüyünə, yazdığı mətnə, oxucusuna qarşı duyduğu məsuliyyət. Ona, hətta istəddən artıq ehtiyac varmış.

Mobil Quluzadənin “Qar ələyi” şeirinin yaratdığı mənzərənin gözəlliyi, təbiiliyi kiçik yaşlı oxucuya təsirsiz qala bilməz:

*Qar yağır yavaş-yavaş,
Qar yağır narın-narın.
Üstünə örpək salır
Dərələrin, dağların.*

*Ələyini havada
Silkələyir buludlar.
Evlərin başı üstə
Un ələyir buludlar.*

*Bu gördüyün evlərin
Ağarıbdı həyəti.
Evlər yuyub ağacdən
Asıbdı ağ xəlti.*

*Qar yapışmış budaqdan
Uşaq kimi sallanır.
Balacalar bu qarı
Şəkar bilib allanır.*

*Külək qarı bir yerə
Toplayıb dağ əyləyir.
Qar bu qara torpağın
Üzünü ağ əyləyir.*

Təhlilə ehtiyac varmı? Mətn özü bir-birindən fərqli, rəngarəng obrazları, ifadələri, yaratdığı təsvirləri ilə danışır, göstərir, yadda qalır.

Sonda onu da qeyd etmək istəyirik ki, məqsədimiz hansısa şairin, şeir müəllifinin əməyini yerə vurmaq, kimi-sə göylərə qaldırmaq deyil. Çünki uşaqlar üçün yazmaq istəyinin özü belə böyük hörmətə layiqdir. Məqsədimiz “uşaqlar üçün necə yazmaq lazımdır?” sualı üzərində daha əsaslı düşünməyə, qüsurlara göz yummağa, işin məsuliyyətini və ağırlığını bir daha xatırlatmağa çalışmaqdır.

Növbəti yazıda müəllif nağıllarından danışacağıq...